

Henkilösuhteiden merkitys venäläisnuorten siirtymissä

P i r j o J u k a r a i n e n

Venäläissosiologien Vladimir Chuprovin ja Julia Zubokin (2000) sanoin venäläisnuoret elävät kahdenlaisissa transitoissa: valtion sosiaalis-taloudellisissa muutosprosesseissa ja ikävaiheeseen kuuluvissa siirtymissä oppilaitoksesta toiseen sekä edelleen koulupainotteisesta elämästä työelämään. Viimeksi mainittujen siirtymien tulisi integroida nuoria yhteiskuntaan. Tässä artikkelissa kysytään, miten hyvin jälkisosialistisen ajan nuorten siirtymät oppilaitoksiin ja työmarkkinoille onnistuvat? Lähtökohtana on, ettei kysymykseen löydy vastauksia vain muodollisia koulutus- ja työelämärakenteita tutkimalla. On tarkasteltava siirtymien niin sanotusti epävirallisia, piileviä reunaehtoja nyky-Venäjällä. Artikkelissa tuodaan esiin, millainen merkitys henkilösuhteilla on venäläisnuorten siirtymissä oppilaitoksista toiseen ja niistä edelleen työelämään. Tarkastelu perustuu 2000-luvun – paljolti kvantitatiivisuonteisiin – nuorisotutkimuksiin sekä Suomen Akatemian Muuttuva Venäjä -tutkimusohjelman hankkeessa ”Rajan ylittävä vuorovaikutus ja Luoteis-Venäjän uudelleen ra-

kenteistuminen”, vuodenvaihteessa 2005–2006 kerättyyn survey-aineistoon.

Survey suunniteltiin ja toteutettiin yhteistyössä Joensuun yliopiston Karjalan tutkimuslaitoksen tutkija Tuukka Arosaran sekä Venäjän tiedeakatemian Karjalan tiedekeskuksen kanssa. Petroskoin, Svetogorskin ja Viipurin eri asteiden oppilaitoksissa tehtyyn kyselyyn osallistui 217 nuorta yhdeltätoista eri opetuslata. Kyselyyn osallistuneista 127 oli naisia ja 90 miehiä, jotka olivat kyselyiden toteuttamisajankohtana iältään noin 17–23 -vuotiaita. Nuorten ammatillista, sosiaalista ja maantieteellistä liikkuvuutta kartoittanut kysely sisälsi etupäässä kvantitatiivisesti luokiteltavia kysymyksiä nuorten muuttohalukkuudesta sekä työnhaku- ja opiskelupaikan valinnan käytännöistä. Avoimet, laadullisesti luokitellut kysymykset koskivat nuorten ammattikuvia ja merkityksenantoja käsitteelle *blat* (suhteet, tuttavankauppa). Tässä artikkelissa analysoidaan pääosin surveyn laadullista aineisto-osuutta, joka tosin rajallisena kyselyaineiston osana jättää jälkeensä joukon lisäkysymyksiä suhdeverkostojen sekä koulutus- ja työelämäyhteyksien välisistä kytkennöistä. Viimeksi mainittuja pohditaan muiden samaa aihepiiriä käsitelleiden tutkimusten valossa. Muutamia kriittisiä tieteellisiä puheenvuoroja epävirallisten kanavien käytöstä venäläisessä koulumaailmassa ja työelämässä on jo ollut (esim. Avraamova, Aleksandrova & Loginov

2005; Clarke 2000; Shevchenko & Gavrilov 2007; Zarycki 2007). Perustavanlaatuisempi laadullinen tutkimus sosiaalisten verkostojen merkityksestä nuorten elämässä on kuitenkin vasta alussa, joten kovin pitkälle meneviä päätelmiä ei ole mahdollista tehdä.

Nuoret virallisten rakenteiden ja henkilösuhteiden välimaastossa

Monet rakenneanalyttiset arviot nuorten siirtymistä ovat hyvin kriittisiä. Tilastollisten tutkimusten mukaan alle 30-vuotiaiden nuorten ammatillinen pätevytyminen ja taloudellinen itsenäistyminen olisivat olennaisesti vaikeutuneet vuosien 1990 ja 1999 välisenä aikana. (Williams,

Chuprov & Zubok 2003, 80.) Chuprov ja Zubokin mukaan nyky-Venäjän siirtymätaloudessa koulutusjärjestelmät ja työmarkkinat eivät edistä, vaan vaikeuttavat nuorten integroitumista. Lisääntynyt yksilönvapaus ei ole johtanut nuorten mahdollisuusrakenteiden laajenemiseen, vaan päinvastoin heidän sosiaalisen turvattuutensa kasvuun. Nuorten enemmistöllä, jopa hyvin koulutetuilla ja ammattitaitoisilla nuorilla, on pysyvä riski syrjäytyä ja pudota sekä sosiaalisesti että työelämässä alaspäin. Chuprov ja Zubok selittävät tätä etupäässä työelämärakenteellisilla seikoilla. Tilanne johtuu työlainsäädännön tai sen noudattamisen puutteista, työnvälitysjärjestelmien toimimattomuudesta, teollisuusalojen ammattirakenteiden muutoksista sekä julkisen

alan heikosta palkkakehityksestä. (Chuprov & Zubok 2000.)

Brittiläinen sosiologi Ken Roberts (2003) toteaa niin ikään, että jälkisosialististen yhteiskuntien nuoret ovat löytäneet itsensä nurinkurisesta maailmasta. Tavanomaiset kytkökset ammattikuvien, koulutustason ja tulotasojen välillä ovat menneet sekaisin. Ei ole enää yksiselitteistä vastausta siihen onko taksinkuljettaja vai yliopiston professori menestyksekkäämpi ammatti. (Roberts 2003, 491.) Roberts on kuitenkin jälkisosialististen nuorten tulevaisuusnäkökymien suhteen optimistinen. Hänen tulkintansa mukaan nuoret kokevat olevansa onnekas sukupolvi, jolla on parempi tulevaisuus kuin vanhemmillaan –

ennen muuta siksi, että se on nyt heidän omissa käsissään. (Roberts 2003, 494.) Nuorilla voikin olla pessimistinen kuva valtion tulevaisuudesta, mutta oman tulevaisuutensa suhteen he ovat toiveikkaita. Tähän tulokseen on tultu monessa tutkimuksessa (esimerkiksi Roberts et al. 2000). Roberts arvelee, että nuori transitisukupolvi ei halua tarrata menneisiin rakenteisiin, vaan ottaa jokseenkin annettuna uudenlaisen epävarmuuden aikakauden, joka avaa heille uusia mahdollisuuksia. (Roberts 2003.) Pilkington et al. (2002) ovat tosin osoittaneet, että venäläisnuoret ovat ylikansallisten vaikutteiden omaksujina kovin heterogeeninen ryhmä (jakautuen eri alakulttuureihin). Toiseksi, vaikka nuoret olisivatkin

aikuisväestöä valmiimpia riskinottoon, kuten yrittäjyyteen, tämä ei suinkaan lisää heidän turvallisuuttaan epävarman yhteiskuntamuutoksen oloissa.

Tutkijat, kuten John F. Tomer (2002), ovat kuitenkin kritisoineet transitioteoreetikkojen valtavirtaa siitä, että nämä unohtavat talousjärjestelmien toiminnasta niin sanotusti epävirallisen puolen, kuten ihmisten asenteet, arvot ja eettiset käsitykset. Tomer niin ikään huomauttaa, että nämä ovat huomattavan pysyviä. ”Lait voidaan muuttaa käytännössä yhdessä yössä mutta pehmeät seikat, kuten tavat ja perinteet eivät muutu helposti, koska ne reagoivat heikosti tietoiseen politiikkaan” (Tomer 2002, 434). Suomalaisista tutkijoista Risto Alapuro ja Markku Lonkila (1999) sekä Suvi Salmenniemi (2002) ovat puolestaan arvostelleet transitiotutkimusta julkisen ja yksityisen elämänalueen välisen todellisuuden unohtamisesta. He eivät kuitenkaan puhu virallisen ja epävirallisen vastakohdista, vaan arjen ilmiöistä ja toiminnoista näiden välissä. (Salmenniemi 2002, 35.) Tämä artikkeli kohdistaa huomion siihen rajapintaan, joka jää formaalien työelämä rakenteiden ja niin sanottujen epävirallisten suhdeverkostojen väliin.

Henkilösuhteet koulutuksen ja työelämän siirtymissä

Yksi keskeinen ulottuvuus nykyvenäläisessä talousjärjestelmässä ovat henkilökohtaisten suhteiden verkostot, joissa vaikuttamisen välineenä on arvoaseman ja kontaktien ohella varallisuus. Irina Shevchenko ja Andrei Gavrilov (2007) puhuvat varjotaloudellisista suhteista (*shadow economic relations*). Alena Ledeneva on yksi tunnetuimpia tutkijoita, joka on tarkastellut sosiaalisten suhdeverkostojen ja talouden välistä yhteyttä sekä sosialistisessa että jälkisosialistisessa yhteiskunnassa. Ledenevan usein siteerattu teos *Russia's Economy of Favours. Blat, Networking and Informal Exchange* (1998) käsittelee Neuvosto-Venäjän *blat*-ilmiötä, ihmisten epävirallista palvelusten ja tavaroiden vaihdantajärjestelmää, joka syntyi

pitkälti Neuvostoliiton kontrollijärjestelmän tuloksena. Ledeneva väitti ilmiön jatkuneen myös Neuvostoliiton jälkeen – nyt vain uudessa, rahaan ja rikastumiseen liittyvässä muodossa. Hän tosin epäilee, ettei 1980-luvulla syntynyt sukupolvi tunnista enää käsitettä; ainakin hänen omat nuoret haastateltavansa pitivät käsitettä epäajankohtaisena tai liittyivät sen varhaisempaan 1930-luvun merkitysyhteyteen: rikollisiin ja rikollisuuteen (*blatnoi*). (Ledeneva 1998, 175.)

Onko varjotaloudellisilla suhteilla sitten merkitystä nuorten työelämä- ja koulutussektorin siirtymissä? Viimeaikaisissa tutkimuksissa on noussut esiin kiinnostavia havaintoja. Natalia Smirnovan (2003) mukaan sukulaisiin ja tuttaviin turvautumisesta on tullut ylivoimaisesti merkittävin työnhakumenetelmä 2000-luvun Venäjällä. Vielä vahvemman väitteen esittää Simon Clarke (2000), jonka mukaan Venäjän työmarkkinat olisivat peräti sulkeutuneet; jälkisosialistisella Venäjällä työnhausta on tullut mahdotonta ilman henkilökohtaisia kontakteja – ennen kaikkea yritysten ja organisaatioiden ylimmän johdon suuntaan. Clarke käyttää tästä ilmiöstä nimitystä venäläisen johtamisen ”feodalisoituminen”. Kun työpaikoista on nyky-Venäjällä – toisin kuin Neuvostoliitossa – niukkuutta, on rekrytoinnista muodostunut ”palvelus”, jonka kautta on voinut rakentaa riippuvuutta ja uskollisuutta työnantajaan. Clarke toteaaakin, että käsite *blat*, joka kuvaa epävirallisten palvelusten vaihdannan taloutta, olisi tässä mielessä yhä käyttökelpoinen. (Clarke 2000, 498.)

Myös koulutussektorin osalta on tehty vastaavia havaintoja. Irina Shevchenkon ja Andrei Gavrilovin anonyymiin kyselyyn (vuosina 2003 ja 2004) osallistuneista Saratovin ja Moskovan korkeakouluopiskelijoista peräti 53 % ilmoitti lahjusten olevan laajasti käytössä korkeakouluissa ja yliopistoissa, 38 %:n mukaan lahjuksia esiintyy joissakin oppilaitoksissa tai tiedekunnissa. Shevchenko ja Gavrilov viittaavat artikkelissaan myös toiseen tutkimukseen vuodelta 2002, jonka mukaan korkeakouluopiskelijoiden vanhemmista vain 31 % ja itse opiskelijoista 24 % piti moraalittomana käyttää suhteita ja

vaikutusvaltaa (*blat*); lahjuksen opiskelupaikan lunastamiseksi oli valmis antamaan peräti 57 % vanhemmista. Tutkijoiden omaan kyselyyn osallistuneista kuitenkin vain 16 % tunnusti itse päässeensä opiskelemaan muutoin kuin omin avuin, ”tuen” avulla ja enemmistölle tämä tuki merkitsi tuttuja yhteyksiä – ei varsinaista rahaa. Mielenkiintoinen varjotaloudellinen seikka sekkin, että miehistä 37 %:lle toiseksi tärkein syy pyrkiä yliopistoon oli ollut asepalveluksen välttäminen. (Shevchenko & Gavrillov 2007.)

Lähdimmekin Muuttuva Venäjä -tutkimusohjelman hankkeeseen liittyvässä survey-tutkimuksessa testaamaan neuvosto aikaan viittaavan *blat* -käsitteen ajankohtaisuutta ja henkilösuhteiden mahdollista yhteyttä nuorten koulutus- ja työelämä rakenteisiin. Kysyessämme suhtautumista väittämään: hyvän työpaikan saanti riippuu enimmäkseen siitä, kenet tunnet, nuorista miehistä 24 % oli tästä täysin samaa mieltä, 42 % enimmäkseen samaa mieltä, 23 % enimmäkseen eri mieltä ja vain 10 % täysin eri mieltä (1 % ei osaa sanoa). Naisilla vastaavat prosenttiosuudet olivat 26 % (täysin samaa mieltä), 44 % (enimmäkseen samaa mieltä), 22 % (enimmäkseen eri mieltä) ja 6 % (täysin eri mieltä) ja 2 % ei osannut sanoa. Nuorilta kysyttiin myöhemmin avoimessa kysymyksessä: mitä sana *blat* sanoo sinulle? Tätä seurasi kysymys, voimmeko käyttää tuota sanaa kuvaamaan nyky-Venäjää (kyllä/ei) ja (avoin kysymys) miksi? Lähes kaikki nuoret, 90 % kyselyyn vastanneista – riippumatta sukupuolesta, asuinalueesta tai koulutus alasta – allekirjoittivat epävirallisten suhteiden *blat*-järjestelmän olemassaolon nyky-Venäjään kuuluvaksi.

Koska *blat*-käsitteen tulkintaa koskevaa kysymystä edelsi useita työelämän ja koulutukseen liittyviä kysymyksiä, on loogista, että vastauksista valotettiin käsitteen yhteyttä juuri näihin elämänalueisiin. Jotkut puhuivat suhteiden merkityksestä hyväpalkkaisen tai arvostetun työpaikan saannissa. Toisten mielestä mikä tahansa työ järjestyi nykypäivänä vain ja ainoastaan ”suhteilla”. Kolmannet liittivät sen nepotismiin, sukulaisten suosintaan. Eräiden vastaajien mielestä suhteet eriarvoistivat ja vä-

ristivät koulutus- ja työmarkkinoita: lahjakkaat ja lahjattomat ihmiset sijoittuvat ja etenevät uralla potentiaaliaan ja osaamistaan vastaamattomasti. *Blat* liitettiin esimerkiksi yliopistoon tai muuhun oppilaitokseen pääsyyn kiertoteitse, taikka työpaikan saantiin ihmisen omista kyvyistä, koulutuksesta tai ammattitaidosta huolimatta. Ohessa nuorten määritelmiä *blat*-käsitteelle:

- ”Henkilöiden virkaan/tehtävään nimeämistä rahan tai suhteiden avulla.” (Viipurin hallintoakatemian kunnallishallinnon opiskelija)
- ”Urakasvua työnlaadusta (tuloksista) riippumatta, jos johtajien joukossa on sukulaisia, ystäviä, tuttavuuksia” (Viipurin Aleksandrovskin ammattilyseon hitsaajalinjan oppilas)
- ”Kun voi päästä sinne minne toisten on mahdollista. Saada jotain mitä itse omalla uurastuksella et voi saavuttaa, vaikka olisit lahjakas.” (Petroskoin yliopiston lääketieteen opiskelija)
- ”Suojelu uudessa työyhteisössä.” (Petroskoin yliopiston lääketieteen opiskelija)
- ”Silloin kun *blatin* avulla voi saada työpaikan tai opiskelupaikan, vaikka ei itse ole välttämättä ansainnut sitä.” (Petroskoin sairaanhoito-oppilaitoksen oppilas)
- ”Pääsyä työpaikkaan, vaikka avoimia paikkoja ei olisi.” (Petroskoin kaupunkitaloudellisen ammattiohjiston lämpötekniikan opiskelija)
- ”Esimerkiksi yliopistoon pääseminen, saada pääsykokeista korotettu arvosana tai pääsykokeiden suorittaminen rahan avulla.” (Petroskoin yliopiston ekologis-biologisen tiedekunnan opiskelija)

Tämä kaikki vahvistaa Chuprovin ja Zubokin (2000) esittämää arviota, jonka mukaan periaatteessa marginalisointumiski uhkaa jokaista venäläisnuorta. Olipa nuori kuinka lahjakas tahansa, tämä yksin ei riitä menestymiseen työelämässä, vaan nuoren tulevaisuutta säätelevät perhetausta ja vanhempien asema suhteiden verkostossa. Samaan tutkimustulokseen on päätyneet korkeakouluihin pääsyn osalta Venäjän tiedeakatemia tutkijaryhmä, jonka vuonna 2003 keräämä survey-tutkimusaineisto kohdentui Moskovan, Vologdan ja Taganrogin alueille.

Nuoren oma osaamistaso ei ollut se, joka yksin riittäisi avaamaan huippuyliopistojen ovet, vaan enemmän painoarvoa oli vanhempien varallisuudella ja epävirallisilla yhteyksillä. (Avraamova, Aleksandrova & Loginov 2005, 29.)

Neuvostoajan perintö rahaan käärittynä?

Mielenkiintoinen piirre useiden nuorten *blat*-luonnehdinnoissa oli se, että niissä puhuttiin suhteiden käytön monetarisoitumisesta, siitä että kontaktien hyväksikäytön yhteydessä liikkuu myös rahaa. Epävirallista uutisointia on siitä, että jopa väitöskirjat olisivat ostettavissa siihen vihkiytyneiltä ”opintoneuvonnan” yritysiltä. Alena Ledenevan arvion mukaan kontakteja tarvittaneen jälkisosialistisella Venäjällä siellä, missä raha yksin ei riitä vaihtovälineeksi (korruptoitunut ja nepotismia harjoittava eliitti) tai siellä, missä on edelleen niukkuutta ja ongelmia jopa perusturvan hankkimisen suhteen (Ledeneva 1998, 180). Suvi Salmenniemi ja Anna Rotkirch toteavat osuvasti *Suhteiden Venäjä*-kirjansa esipuheessa: ”Jos rehtorin tunteminen varmisti aikaisemmin lapselle paikan hyvässä koulussa, nyt vanhemman on usein sekä tunnettava rehtori että rahoitettava koulun toimintaa” (Salmenniemi & Rotkirch 2008, 16).

Nuorten vastauksissa *blat*-kysymyksiin tuli selvästi ilmi heidän nykyisen arkiympäristönsä markkinoistuminen. Myönteisesti kehitykseen suhtautuvat viittasivat omiin mahdollisuuksiinsa ja runsauteen, joista vain täytyi päästä ”neuvottelemaan” tai ne täytyi kyetä ”maksamaan”. Heidän *blat*-määritelmässään puhuttiin mahdollisuuksien rakenteista, paremmista eduista ja etenemismahdollisuuksista työuralla, mahdollisuudesta korkeamman asteen kouluttautumiseen. Viipurin hallintoakatemian kunnallisalalan opiskelijaa siteeraten: ”Kuka voi kieltäytyä auttamasta ystävää, tai rahan takia tekemästä jotain palvelusta”. Kriittisemmin suhtautuneet puhuivat laajemmin nykyvenäläisestä ”elämäntavasta”. He totesivat esimerkiksi: ”meidän aikanamme kaikki ratkaistaan rahan

avulla” (Svetogorskin peruskoulun 11. luokan oppilas) tai että: ”meillä Venäjällä nykyään kaikki tapahtuu rahan avulla ja jos haluaa edetä jonnekin, pitää aina maksaa, että sinulla olisi jonkinlainen asema yhteiskunnassa” (Petroskoin sairaanhoito-opiston opiskelija). Eräät saattoivat napauttaa hyvinkin terävästi, kuten eräs Petroskoin yliopiston sosiologian opiskelija: ”[K] aiken voi ostaa ja kaiken voi myydä. Varsinkin meidän maassamme, jossa vallitsee byrokratia ja välinpitämätön suhtautuminen asioihin nykytilanteessa.”

Tilannearvio – ovatko henkilösuhteet *normalny*?

Alena Ledeneva toteaa kirjassaan *How Russia Really Works* (2006), että epäviralliset suhteet ovat keskeisesti ohjanneet jälkisosialistista muutosta (Ledeneva 2006, 190). Siinä missä neuvostoaikana suhteita tarvittiin tavaroiden ja palveluiden saatavuuden niukkuudesta selviytymiseen ja byrokraattisten rajoitteiden kiertoon, nyt suhteita käytetään lähinnä rahan niukkuuden voittamiseen (Ledeneva 2006, 1). ”Neuvostoliiton pulasta ja niukkuudesta johtuen rahan ostovoima oli rajallinen ja niin sanotut suhteet usein rahaa tärkeämpiä” (Salmi 2008, 186). Yritysten oli puolestaan turvaututtava epävirallisiin henkilösuhteisiin paikatakseen ainaista resurssipulaansa ja vastatakseen – edes näennäisesti – valtion tuotantosuunnitelmiin (Kosonen 2008). Nyt puutetta näyttäisi olevan rahasta ja nimenomaan tämän puutteen paikkaamiseen tarvitaan avuksi henkilösuhteita ja niiden kautta epävirallisia käytänteitä (Ledeneva 2006, 1). Ledenevan (2006) etnografinen tutkimus talous-, hallinto- ja oikeusalojen avaintoimijoiden parissa osoittaa kritiikin pääasiassa kohti venäläistä oikeusvaltiota. Ledenevan mukaan epäviralliset suhdeverkostot ovat olemassa siksi, että lainkäyttöön ja viranomaishallintoon sisältyy niin paljon epäjohdonmukaisuutta, paikallista vaihtelua ja ”porsaanreikiä”, ettei ihmisillä ole muuta mahdollisuutta kuin oppia navigoimaan

siinä epävirallisten henkilöyhteyksien ja menetelytapojen avulla.

Kyselymme nuorten esittämän kritiikin kohteena olivat sekä suhteita hyväksikäyttävät yksilöt että yleisemmin venäläinen yhteiskunta, joka perustui suhteiden järjestelmälle. Nuoret arvostelivat ankarasti toimintaa ilman yksilön omia ponnisteluja tai uhrauksia: sitä, että saa jotain ilmaiseksi tai ansiottomasti. Yksi Svetogorskin peruskoulun 11. luokan oppilas esimerkiksi totesi, että saadessaan jotain suhteiden avulla ihminen ei voi koskaan todistaa itselleen tai muille, että hänellä olisi jotain arvoa. Hänen luokkatoverinsa totesi puolestaan, että suhteilla operoiminen rakentaa epäoikeudenmukaisuutta: ihmiset, joilla ei ole tarvittavaa osaamista, vievät paikat ja ne, jotka olisivat nämä ansainneet, jäävät työttömiksi. Yhteiskuntakriittiset nuoret kuvasivat tilanteen muistuttavan toimivan oikeusvaltion vastakohtaa. Kuvauksissa puhuttiin korruptiosta, oligarkkien harvainvallasta, epäoikeudenmukaisesta kohtelusta, leväperäisyydestä asioiden hoidossa, epäjärjestyksestä.

Ehkä kaikkein huolestuttavin kyselyaineistotamme nouseva seikka on, että henkilösuhteiden – ja monen nuoren mielestä vain niiden – avulla ihminen kykeni nyky-Venäjällä saavuttamaan enemmän kuin välttämättömän: rahakkaamman ja mielekkäämmän työn, paikan laadukkaaseen oppilaitokseen, turvaa, vakautta ja hyvinvointia. Vaikuttaakin ensikädessä ristiriitaiselta, että kysyessämme nuorten toiveammateista ja heidän ei-arvostamistaan ammateista, jälkimmäisten joukossa oli niitä, joilla työllistyminen on helppoa – aloja, joilla on suorastaan työvoimapula. (Solomeshch 2007.) Kyse oli kuitenkin matalapalkkaisista palveluammateista – myyjä, tarjoilija, siivooja, talonmies, opettaja, sairaanhoitaja. Toisaalta arvostuksen häntäpäässä oli kaikenlainen ruumiillinen tai mekaaninen työ. Ja olipa joku maininnut tässä yhteydessä entisen neuvostosankarin, kosmonautinkin. Vastaavasti nuorten toiveammateissa oli enemmistöllä mainittuna seuraavia: yritysjohtaja, asianajaja, taloustieteilijä, ohjelmoija, lääkäri tai mikä tahansa

hyvin palkattu työ. Erään Petroskoin yliopiston lääketieteen opiskelijan kiteytys on kuvaava:

Mielestäni maassamme ihmisten päätavoite on rikastuminen, koska meillä on alhainen tulotaso. Ihmiset joutuvat ottamaan lahjuksia jopa omilta sukulaisilta. Ja sitten, jos olet avustanut suhteilla jotain ihmistä, tiedät että joskus hän tekee samoin sinulle.

Koulutus ja siirtymä työelämään

Kyselymme osallistuneet nuoret vaikuttivat joka tapauksessa luottavan opiskelun mielekkyyteen. Kysymykseen: uskotko elämäsi paranevan jos opiskelet pidemmälle (kyllä/ei)? vastasi peräti 92 % myöntävästi. Tämä tulos on samansuuntainen Venäjän tiedeakatemian survey-tutkimuksen kanssa vuosilta 1990 ja 1996, jossa selvitettiin Novosibirskin peruskoulun 9 ja 11-luokkalaisten jatko-opintohalukkuutta. Kummassakin ikäryhmässä niiden määrä, jotka tähtäsivät korkeakoulu-opintoihin, oli kasvanut reilusti tutkimusajankohtien (1990 ja 1996) välillä. Lisäksi, vaikka puolet novosibirskiläisistä 11-luokkalaisista arveli, ettei heidän perheillään ole varaa maksaa heidän yliopisto-opintojaan, ei näillä nuorilla kuitenkaan ollut juuri halukkuutta vähemmän maksaviin ammattikorkeakouluihin. Vain 10 % oli niistä kiinnostunut, sekä vuonna 1990 että 1996. (Hartsenko 1997.) Mielenkiintoista on kuitenkin se, että omassa tutkimussessamme suhteellisesti eniten pidemmälle opiskelun mielekkyyttä epäileviä oli korkeakouluopiskelijoiden keskuudessa (keskimäärin 15 % vastasi ei, kun ammattioppilaitoksissa näin vastasi 3 % ja peruskoulun 11-luokkalaisista ei yksikään). Petroskoin yliopiston sosiologian opiskelijoista peräti 30 % ilmoitti, ettei heidän elämänsä parane pidemmälle opiskeltaessa. Akaateeminen ura jatko-opintoihin ei siis näyttänyt kovin valoisalta. Tuoreen tutkimuksen mukaan tämä näyttäisi pitävän jopa paikkaansa, jos ”paranemista” arvioidaan ammatin arvostuksen ja tulotason nousun mittarein. Ammattioppilaitoksesta valmistuneen keskimääräinen ansiotaso

Venäjällä on hieman suurempi kuin tohtorin tutkinnon suorittaneen ansiotaso (Anurin 2009).

Moskovan tiedeakatemian sosiologit Chuprov ja Zubok seurasivat pitkittäistutkimuksella (vuosien 1990–1998 välisen ajan) 15–29 -vuotiaiden nuorten elämää kahdellatoista Venäjän federaation alueella. Heidän mukaansa nimenomaan nuorilla oli heikoimmat lähtökohdat selviytyä 1990-luvun talousreformista. Jopa hyvin koulutetut nuoret ovat olleet vaikeuksissa. Muutoksissa menestyjien joukon muodostaa vain se pieni vähemmistö, joka kuului viimeimpään Komsomol-sukupolveen (ja pääsi täten yksityistämään sen varat) tai on aiemman puolue-eliitin, *nomenklaturan* lapsia. Tämä on näkynyt korkeana nuorisotyöttömyytenä ja nuorten kyvyttömyytenä löytää koulutusta vastaavaa tai edes sitä sivuavaa työtä. Venäläissosiologiensa laajasta tutkimuksesta käy ilmi, että vuonna 1990 nuorista 38 % oli ammattinsa ulkopuolisissa tehtävissä, mutta vuonna 2000 heitä oli jo 51,5 % tutkituista. Korkea koulutukseen ei takaa nuorille korkeapalkkaista työtä ja näin ollen urakehitystä säätelee enemmän muunlainen kekseliäisyys kuin kouluttautuminen sinänsä. Kuvaavaa on, että peräti 62 % tutkituista oli sitä mieltä, että ei ole olemassa rehellisiä ja epärehellisiä tapoja ansaita rahaa, on vain vaikeita ja helppoja menetelmiä. (Chuporov & Zubok 2000, 176.)

Ottaen huomioon henkilösuhteiden merkitys koulutus- ja työpaikkoihin hakeuduttaessa, ne, joilla on muita heikommat sosiaaliset verkostot, ovat kiistatta syrjäytymisvaarassa. Voi jopa olla kyse eräänlaisten sisäpiirien kehien muodostumisesta. Anna-Maria Salmi (2006) havaitsi omassa tutkimuksessaan, että tietty koulutustaso, keskiluokkaisuus – niin ongelmallista kuin sen määrittely Venäjällä onkin – ja kaupungin kanta-asukaskuntaan kuulumisen edesauttoivat *blat*-tyyppisessä verkostoitumisessa. Esimerkiksi opettajat osasivat luovia toisen älymystökeskiluokan, lääkäreiden, joukossa saadakseen parempaa tai edullisempaa lääkinnällistä hoitoa. (Salmi 2006, 46–48, 88–93.) Tämä ruokkii nuorten yhteiskunnallista eriarvoistumista, sillä siirtymässä selviytymisen ja yhteiskunnassa

menestymisen pelisäännöt lakkaavat olemasta joka nuoren ulottuvilla.

Peräti kahdeksan kymmenestä Grigorii Kliucharevin ja Elena Kofanovan (2005) haastattelema matalan tulotason perheen nuoresta ei nähnyt mitään mahdollisuutta muuttaa elämäntilannettaan koulutuksen kautta. Kyynisyys ja epäusko koulutukseen huokuivat myös muutamista oman tutkimuksemme kyselyvastauksista:

Nykyään hyvän työn saamiseksi ei ole pakko olla korkeasti koulutettu tai ammattilainen. Täytyy yksinkertaisesti olla hyviä tuttavia. Tilastojen mukaan hyvin ansaitsevat ne, jotka olivat koulussa huonojen arvosanojen oppilaita (Nainen, Petroskoin sairaanhoito-opiston opiskelija; isä organisaattori, äiti järjestyksenvalvoja asuntolassa)

Kyselytutkimuksemme haastaa myös Robertsien et al. (2000) oletuksen siitä, että nuorten enemmistö – enemmän tai vähemmän idealistisesti – pyrki pätevoitymään valitsemassaan ammatissa ja työllistymään koulutuksensa mukaisesti. Nuorten ihanneammatit eivät nimittäin kaikilla vastanneet lainkaan sitä alaa, missä oppilaitoksissa he opiskelivat. Esimerkiksi ammattilyseon hitsaajalinjan miehet haaveilivat arkeologin, web-suunnittelijan tai tiskijukan ammateista. Vaikka heidän koulutuksensa tähtää telakkatyöntekijän ammattitutkintoon (yhdistettynä lukion oppimäärään) ja teollisuuden työpaikka on lähes taattu, peräti seitsemän kahdestakymmenestä arveli siirtyvänsä yksityisyrittäjäksi. Kolme ekologis-biologisen tiedekunnan opiskelijaa (21:stä) toimisi mieluiten lääketieteellisessä ammatissa. Sosiologian opiskelijat haaveilivat naistenlehden toimittajan työstä, taiteellisista ammateista taikka taloustieteilijän ja lakimiehen toimista. Ylivoimaisesti eniten mainintoja ihanne- tai arvostettua ammattia käsittelevässä kysymyksessä saivat sekä johtotason tehtävät että mikä tahansa hyvin palkattu työ – tämä ilmiö esiintyi kaikilla koulutusasteilla, sekä miesten että naisten vastauksissa.

Novosibirskiläisille nuorille 1990-luvulla tehty survey-tutkimus on samansuuntainen. Siinä

missä vuonna 1990 noin 45 % vastaajista piti joko työn luovuutta, ihmisläheisyyttä tai hyödyllisyyttä ihmiskunnalle tärkeimpänä kriteerinä ammattia valittaessa, vuonna 1996 tärkeimmäksi kriteeriksi oli noussut työn palkkaus ja seuraavaksi siihen liittyvä arvovalta. (Hartšenko 1997.) Olennaisempaa kuin ammattiala sinänsä vaikutti siis olevan tehtävän status ja taloudellinen menestys. Käytännössä vain lääketieteen (lääkäriin opinnot) ja rautatieliikenneopiston opiskelijoiden enemmistöllä vaikutti olevan selvän pyrkimys ja halu työllistyä nimenomaan koulutuksensa mukaisesti.

Nuorten siirtymien tulevaisuus

Lähes kaikki kyselymme osallistuneet nuoret ikään, sukupuoleen ja koulutustasoon katsomatta kykenivät avaamaan *blat*-käsitettä jälkisosialistisen nykyvenäjän kontekstissa. Henkilökohdaisilla suhteilla kerrottiin olevan merkitystä sekä koulutuksen alalla että työmarkkinoilla. Henkilösuhteiden – ja monen nuoren mielestä vain niiden – avulla kykenee nyky-Venäjällä saavuttamaan enemmän kuin välttämättömän: hyvin palkatun ja mielekkään työn, paikan laadukkaassa oppilaitoksessa, suojelua työpaikassa. Vain yksi nuori halusi poistaa *blat*-käsitteen nykyielestä epäajankohtaisena. Henkilösuhteiden merkitys on kuitenkin helpompi tunnistaa kuin osoittaa niiden mittakaava ja yleisyys. Joissakin tutkimuksissa tätä on tosin yritetty selvittää (esim. Shevchenko & Gavrilov 2007; Zarycki 2007). Tutkimus näyttäisi olevan tältä osin kuitenkin vasta alussa.

Kiinnostavinta nuorten *blat*-käsitteen määritelmässä on nimenomaan se, että se yhdistetään nykyvenäläiseen yhteiskuntaan. Ledeneva puhuu mieluummin epävirallisten käytäntöjen sukupolvesta, neuvosto aikaan viittaavan termin *blat* sijaan. (Ledeneva 2006, 189–191). Oma kyselymme kuitenkin vahvisti sen, mitä Simon Clarke (2000) totesi omassa tutkimuksessaan: työpaikat (ja koulutuspaikat) ovat nyky-Venäjällä se ”niukkuushyödyke”, jonka säatelemistä ylläpitää epävirallinen henkilösuhteiden verkos-

to, monetarisoitunut, rahan käyttöön kytkeytynyt *blat*-järjestelmä. Jos neuvosto aikana epävirallisten suhteiden avulla hankittiin vaikeasti saatavia arkisia kulutushyödykkeitä ja palveluksia, nyt niiden avulla joko ansaitaan rahaa: hankitaan hyväpalkkainen työ, kustannussäästöjä tai mahdollistetaan asioiden ja palvelusten ostaminen. Ennen muuta nuoret ovat keskellä tätä uutta *blat*-järjestelmää. Neuvostoliitossa korkeakoulusta valmistuneille osoitettiin valmistumisen jälkeen työpaikka ja veloitettiin työskentelemään siellä kolme vuotta (Pankova 1999). Nyt nuorilla on vapaus valita. Epävirallisten henkilösuhteiden vuoksi on kuitenkin vaikeaa sanoa, missä määrin valinnat ovat todellisia.

Keskeinen ongelma henkilösuhteiden käytössä on se, että nuorten eriarvoisuus kasvaa. Simon Clarcken sanoin voidaan puhua jopa työmarkkinoiden ja koulutusmaailman sulkeutumisesta: ne, joilla ei ole kontakteja yritysten ja organisaatioiden johtoon, ovat vaarassa jäädä täysin yhteiskunnan ulkopuolelle (Clarke 2000). Riitta Kososen mukaan venäläisten yritysten henkilöstöpoliittisessa kulttuurissa on kuitenkin havaittavissa myönteistä kehitystä. Kilpailun koivetessa on alettu kiinnittää enemmän huomiota suhteiden lieveilmiöihin, kuten työn tehottomuuteen. Suhteilla palkattuja ”ystävä”-työntekijöitä on ollut vaikea irtisanoa, vaikka työsuoritus ei tyydyttäisikään. (Kosonen 2008.) Clarcken (2000) nimittämä työmarkkinoiden feodalisointuminen, johdon ja alaisten keskinäisten lojaliteettien rakentuminen lieneekin alkanut kääntyä itseään vastaan. Nyt tarve ei enää myöskään ole 1990-luvun alun tapaan pelkästään luotettaville työntekijöille, vaan ennen muuta osaavista ammattilaisista alkaa olla suoranaista pulaa. Yhtenä syynä ammattiosajien vähyyteen on ammatikoulutuksen tason heikentyminen. (Kosonen 2008.) Nuorten ammatillinen suuntautuminen on toisaalta muuttunut ammattiopintoja edellyttäviä ”työläisammatteja” karttaviksi, kuten oma kyselymmeikin osoitti. Ihanneammatti ei joillakin ollut lähelläkään valittua opintoalaa. Johtavan aseman ja taloudellisen menestyksen saavuttaminen olivat nuorten enemmistölle

ammattiosaamista itseisarvoisempia tavoitteita.

Verkostoissa ”neuvotellaan” monista asioista, viimekädessä venäläisen yhteiskuntajärjestyksen koossapysymisestä. Taloustieteilijöillä on toisistaan poikkeavia käsityksiä siitä, ovatko sosialistisen ja uuden markkinatalousajan yhdistelmäilmiöt (erilaiset mutantti- tai hybridimallit) myönteisten muutosten este vai mahdollistaja (Kosonen 2005). Ledenevakin toteaa *How Russia Really Works* -kirjansa lopussa tilanteen

paradoksaalisuuden. Epäviralliset käytännöt ovat yhtä paljon muutosta eteenpäin vievä voima kuin sen este. Samaa ristiriitaisuutta on aistittavissa kyselyyn osallistuneiden nuorten toteamuksissa, joissa toisaalla tuomitaan suhteisiin turvautuminen moraalittomana ja kehitystä vääristävänä, mutta toisaalla hyväksytään henkilösuhteisiin turvautuminen olennaiseksi osaksi venäläistä yhteiskuntaa.

Lähteet

- Alapuro, Risto & Lonkila, Markku (1999), Networks, Identity and (In)action: a Comparison Between Russian and Finnish Teachers. – *Social Networks in Post-Soviet Russia*. Ed. Markku Lonkila. Helsinki: Kikumora, 117–150.
- Anurin, Vladimir (2009), Professional Stratification and the Law of the Change of Labor. – *Russian Education and Society* 51:1, 3–24.
- Avraamova, E.M., Aleksandrova, O.A. & Loginov D.M. (2005), Present-Day Higher Education and the Prospects of Vertical Mobility. – *Russian Education and Society* 47:10, 5–30.
- Chuprov, Vladimir & Zubok, Julia (2000), Integration Versus Exclusion: Youth and the Labour Market In Russia. – *International Social Science Journal* 52:164, 171–182.
- Clarke, Simon (2000), The Closure of the Russian Labour Market. – *European Societies* 2:4, 483–504.
- Hartšenko, I. (1997), *Obrazovanije v sisteme tšennostei i žiznennyh planah staršeklassenikov: metodologija i pervyje rezultaty sotsiologičeskogo issledovanija v Novosibirsk*. Moskova: Moskovski obštšestvennyi nautšnyi fond, 24–56.
- Kliucharev, G.A. & Kofanova, E.N. (2005), On the Dynamics of the Educational Behavior of Well-Off and Low-Income Russians. – *Russian Education and Society* 47:11, 22–36.
- Kosonen, Riitta (2005), The Use of Regulation and Governance Theories in Research on Post-Socialism: The Adaptation of Enterprises in Vyborg. – *European Planning Studies* 13:1, 5–21.
- Kosonen, Riitta (2008), Henkilösuhteet ja epävirallinen vaikuttaminen venäläisessä liiketoiminnassa. – *Suhteiden Venäjä*. Toim. Salmenniemi, Suvi & Anna Rotkirch. Helsinki: Gaudeamus, 93–121.
- Ledeneva, Alena V. (1998), *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ledeneva, Alena V. (2006), *How Russia really works. The informal practices that shaped post-Soviet politics and business*. New York: Cornell University Press.
- Roberts, Ken, Clark S.C., Fagan C. & Tholen, J. (2000), *Surviving Post-Communism: Young People in the Former Soviet Union*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Roberts, Ken (2003), Change and Continuity in Youth Transitions in Eastern Europe: Lessons for Western Sociology. – *The Sociological Review* 51:4, 484–505.
- Salmenniemi, Suvi (2002), Kansalaisyhteiskunta – naisten yhteiskunta? Huomioita sukupuolesta, yksityisestä ja julkisesta nyky-Venäjäällä. – *Idäntutkimus* 9:1, 30–40.
- Salmenniemi, Suvi & Rotkirch, Anna (2008), Johdanto: verkostojen Venäjä. – *Suhteiden Venäjä*. Toim. Suvi Salmenniemi & Anna Rotkirch. Helsinki: Gaudeamus, 9–25.
- Salmi, Anna-Maria (2008), Naapuruussuhteet Pietarissa. – *Suhteiden Venäjä*. Toim. Suvi Salmenniemi & Anna Rotkirch. Helsinki: Gaudeamus,

171–192.

- Salmi, Anna-Maria (2006), *Social Networks and Everyday Practices in Russia*. Kikumora Publications A 13. Helsinki: Aleksanteri Institute.
- Shevchenko, Irina & Gavrilov, Andrei (2007), On Illicit Economic Relations in the Sphere of Higher Education. – *Russian Education and Society* 49:3, 87–101.
- Smirnova, Natalia (2003), Job Search Behavior of Unemployed in Russia. *BOFIT Discussion Papers* No 13. Helsinki: BOFIT Institute of Economies in Transition.
- Solomeshch, Ilja (2007), Ammattikoulujärjestelmän murros ja kehitysnäkymät Karjalan tasavallassa. – *Oppia rajalla. Toisen asteen koulutuksen tila Itä-Suomessa ja Karjalan tasavallassa*. Toim. Stranius, Pentti. Joensuu: Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitoksen raportteja 1/2007, 31–44.
- Pankova, Tatiana (1999), Pedagogical College Graduates' Life Plans and Their Realization. – *Russian Social Science Review* 40:5, 84–93.
- Pilkington, Hilary, Omel'chenko, Elena, Flynn, Moya, Bliudina, Ul'iana & Starkova, Elena (2002), *Looking West? Cultural Globalization and Russian Youth Cultures*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- Tomer, John F. (2002), Intangible Factors in the Eastern European Transition: A Socio-Economic Analysis. – *Post-Communist Economies* 14:4, 421–444. <http://www.informaworld.com/smpp/title~content=t713440896~db=all~tab=issueslist~branches=14 - v14>
- Zarycki, Thomas (2007), Cultural Capital and the Accessibility of Higher Education. – *Russian Education & Society* 49:7, 4–72.
- Williams, Christopher, Chuprov, Vladimir & Zubok, Julia (2003), *Youth, Risk and Russian Modernity*. Aldershot: Ashgate.